

Куркова К.М.

*к.ю.н., старший дослідник,
завідувач відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт
Науково-дослідний інститут публічного права*

ПРИНЦИПИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка завдання. Принципи є однією із ключових категорій в адміністративному праві, вони відіграють важливу роль у правозастосовній діяльності при врегулюванні відносин у сфері науково-технологічної діяльності. Використовуючи такі орієнтири для адміністративно-правового забезпечення суспільних відносин, держава має можливість системно підходити як до публічного адміністрування науково-технологічною сферою, так і до публічного адміністрування у цілому.

Загальнотеоретичними аспектами дослідження принципів адміністративного права займалось багато науковців-правників, зокрема С. Алексєєв [1], Т. Ганзицька [2], А. Колодій [3], А. Матюхін [4], С. Погребняк [5], Ю. Шемшученко [6] та багато інших. У працях вітчизняних адміністративістів також неодноразово порушувались питання принципів державного регулювання суспільно-економічної діяльності, разом з тим цілісна система принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні на сьогоднішній день не сформована, а тому постановка питання щодо їх визначення та характеристики на сьогоднішній день залишається відкритою, що і зумовлює актуальність та необхідність даного дослідження з позиції основоположності даної категорії права.

Метою статті є проведення наукового пошуку та обґрунтування нових теоретико-правових позицій щодо визначення та характеристики принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Будь-який «принцип» (від. латин. – *principales*) – це початок, основа, основне вихідне положення будь-якої теорії, вчення, науки й т. ін. [7, с. 515], принципи є тією ідейною основою, якою необхідно керуватися в пізнавальній та практичній діяльності [2, с. 19-24]. Юридична енциклопедія комплексно трактує принципи як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю й відображають суттєві положення теорії, вчення науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо) [6, с. 110].

Точка зору А. Матюхіна зводиться до багатогранної ролі принципів права, з визначенням таких не тільки орієнтирами у формуванні і застосуванні права, а й зауваженням про їх самостійний (безпосередній вплив на правові відносини, що становлять предмет правового регулювання) і опосередкований вплив (визначення застосування окремих норм шляхом доповнення їх гіпотез) [4, с. 9]. Вчений С. Погребняк сформував, що під принципами права слід розуміти систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних ознак і цінностей, що притаманні цій системі права та визначають її характер, напрямки подальшого розвитку. Принципи права є його складовою, їм притаманні як загальні ознаки, що властиві праву загалом, так і ті, що відображають специфіку принципів як особливої юридич-

ної категорії [5, с. 11]. Теоретик С. Алексєєв трактує принципи права як вихідні наскрізні ідеї, начала, які виражають головний і визначальний зміст права. Водночас, за авторським поняттям вченого, принципи права існують передусім в юридичних нормах. А ті начала, які ще не закріплені у правових нормах, не можуть бути віднесені до правових принципів. Вони є лише ідеями (началами) правосвідомості, науковими висновками, але не принципами права [1, с. 103, 105].

А. Колодій зазначає, що принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, підвалини певного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права й утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю та загальнозначущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного устрою. Саме принципи права є критерієм законності та правомірності дій громадян і посадових осіб, адміністративного апарату й органів юстиції та за відомих умов мають велике значення для зростання правосвідомості населення, його культури й освіти [3, с. 43].

Оскільки поняття принципів науково-технологічного розвитку не визначено вітчизняними науковцями, ми можемо виходити лише з загальних понять, тому на наш погляд, принципи адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України – це комплексна система ідейних, керівних засад організації, розвитку та модернізації науково-технологічної сфери, що утворюють цілісний, стійкий, стратегічно-спрямований механізм адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України.

Ст. 46 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII визначає основні принципи державного управління та регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Відповідно, під час здійснення державного управління та регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності дер-

жава керується такими принципами: 1) єдності науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства; 2) ефективного поєднання централізації та децентралізації управління у науковій та науково-технічній діяльності; 3) додержання вимог екологічної безпеки; 4) визнання свободи наукової творчості; 5) збалансованості розвитку фундаментальних і прикладних наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок; 6) використання досягнень світової науки, можливостей міжнародного наукового співробітництва; 7) свободи поширення відкритої науково-технічної інформації; 8) відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки у світовий науковий та Європейський дослідницький простір із забезпеченням захисту інтересів національної безпеки; 9) визнання певного обґрунтованого ризику отримання негативного результату у провадженні наукової і науково-технічної діяльності [8].

Ст. 3. Закону України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 року № 40-IV визначає основні принципи державної інноваційної політики [9]: 1) орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України; 2) визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку; 3) формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності; 4) створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу; 5) забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності; 6) ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері; 7) здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок; 8) фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері

інноваційної діяльності; 9) сприяння розвитку інноваційної інфраструктури; 10) інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності; 11) підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

Коли ведемо мову про систему принципів права, то науковці по-різному підходять до висвітлення цього питання. Наприклад, Н. Вагіна пише про таку структуру: 1) статична структура: принципи права в цілому (принцип законності, справедливості, гуманізму, гарантування прав і свобод людини та громадянина, відповідальності за вину, демократизму, розподілу влади тощо); 2) принципи структурних елементів права: принципи приватного права (принципи пріоритету приватних інтересів, переваги самоврядних начал, децентралізації правового регулювання, свободи, відповідальності учасників правовідносин один перед одним); 3) принципи публічного права (принципи пріоритету публічних інтересів, переваги імперативних норм, відповідальності державних органів, державних службовців і посадових осіб за прийняті акти (рішення), централізації правового регулювання тощо); 4) принципи, загальні для галузей та інститутів приватного та публічного права (принцип незворотності закону, підтримки та захисту конкуренції, забезпечення свободи літературної, художньої, науково-технічної творчості, забезпечення вільного доступу до освіти, справедливості юридичної відповідальності); 5) принципи, діючі в галузях та інститутах публічного права (принципи самостійності публічної фінансової діяльності, професіоналізму та компетентності державних службовців при здійсненні державного управління, єдності грошової політики та грошової системи держави тощо) [7, с. 189-191; 10, с. 313-318].

Враховуючи вищенаведене, на наш погляд, система принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України є багатоскладовою та структурно включає такі блоки: 1) базові принципи; 2) засадничо-функціональні принципи; 3) етичні принципи.

Блок базових принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку на нашу думку має включати:

1) принципи верховенства права та законності, що полягають у врегулюванні суспільних відносин у сфері науково-технологічного розвитку виключно на підставі закону, а також неухильному дотриманні як суб'єктами адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку, так і суб'єктами науково-технологічного розвитку норм законів та підзаконних нормативно-правових актів, які не мають протиріччя один одному, відповідаючи при цьому закономірностям та потребам науково-технологічного розвитку;

2) принцип демократизму – передбачає надання можливості реальної участі у процесі формування та реалізації державної науково-технологічної політики представникам наукової спільноти, освіти, бізнесу та громадськості, що може забезпечити оптимальний баланс та співвідношення інтересів держави, суб'єктів науково-технологічної діяльності, громадянського суспільства;

3) принцип гуманізму, який полягає не тільки у спрямованості дій суб'єктів адміністративно-правового забезпечення на пріоритетний захист основоположних прав і свобод людини як найвищих гуманістичних цінностей соціальної та правової держави, але й передбачає, що здійснення науково-технологічної діяльності, її завдання та методи реалізації мають бути гуманними по відношенню до всього живого (а не тільки людини), відповідати вимогам соціальної, в тому числі екологічної відповідальності;

4) принцип рівності – полягає у відсутності жодної дискримінації при здійсненні науково-технологічної діяльності, коли будь-яка особа має право на вільний розвиток своїх наукових та технологічних здібностей;

5) принцип відповідальності – взаємної відповідальності суб'єктів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку та суб'єктів науково-тех-

нологічного розвитку, а також всіх учасників процесів науково-технологічного розвитку перед суспільством.

Зasadничо-функціональні принципи формують організаційно-процедурний, ідейний зміст адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України; вони включають загальні, сталі та функціонально-невід'ємні засади функціональності адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України. До засадничо-функціональних принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України слід віднести такі принципи:

1) принцип системної єдності – полягає у дотриманні повного циклу науково-технологічної діяльності, від розробки до виробництва, з використанням відповідних методів на кожному етапі, налагодженні функціональних зв'язків між суб'єктами науково-технологічної діяльності та інфраструктурними підсистемами, що в цілому дозволяє об'єктивно, послідовно та планово реалізувати мету науково-технологічного розвитку;

2) принцип пріоритетності екологічної безпеки – передбачає захист навколишнього природного середовища, використання еко-технологій та мінімізації ризиків негативного впливу на екологію при здійсненні науково-технологічної діяльності;

3) принцип відкритості, прозорості та доступності процесів науково-технологічного розвитку, який розкривається в трьох аспектах: а) відкритий, вільний, недискримінаційний доступ всіх представників суспільства до інформації щодо результатів науково-технологічного розвитку та науково-технологічної інфраструктури; б) відкритість та прозорість дій публічної адміністрації, пов'язаних з формуванням та реалізацією науково-технологічної політики та доступність інформації про її діяльність; в) доступність комунікативної взаємодії та співпраці між учасниками науково-технологічного розвитку на національному та міжнародному рівнях, що передбачає

реальну участь та можливість впливу представників суспільства на управління питаннями публічного значення;

4) принцип наукової обґрунтованості, який полягає у прийнятті публічних рішень у сфері науково-технологічного розвитку на основі використання та застосування науково-обґрунтованих прогностично-аналітичних інструментів, враховуючи загальносвітові тенденції, реальні можливості та стан науково-технологічного розвитку;

5) принцип партнерства – означає максимальну консолідацію зусиль та можливостей для досягнення визначених цілей науково-технологічного розвитку усіх його учасників – представників держави, наукової спільноти, освіти, бізнесу та громадськості;

6) принцип збалансованості та раціонального забезпечення інтересів означає, що розподіл фінансових, кадрових, організаційно-технічних, інформаційних та інших ресурсів для реалізації цілей науково-технологічного розвитку повинен здійснюватися раціонально та на основі законодавчо визначених пріоритетів науково-технологічного розвитку;

7) принцип оптимальності – полягає в доцільності співвідношення можливих збитків, витрат і загроз (економічних, екологічних тощо) із очікуваними вигодами (результатами науково-технологічної діяльності);

8) принцип соціальної орієнтованості, який передбачає, що очікувані результати науково-технологічного розвитку мають відповідати потребам та інтересам суспільства, а також враховувати те, чи готове суспільство до відповідних технологічних змін.

Світові тренди ХХІ століття в галузі наукової діяльності ставлять завдання її етичної регуляції в якості фундаменту успішного розвитку науки майбутнього. Запит на етичну регуляцію наукової діяльності з боку наукового співтовариства і суспільства в цілому задається трьома основними тенденціями: 1) високою конкуренцією в сфері наукових досліджень, що визначає високі вимоги до їх якості і до створюваних ними продуктів (моде-

лей, технологій, методичних розробок та ін.); 2) зростанням відповідальності вченого і наукового співтовариства в цілому за результати досліджень, що веде до підвищення цінності репутації вченого; 3) посиленням захисту прав і свобод людини, що обумовлює необхідність суворого дотримання особливих вимог до експериментів на людині [11, с. 82].

Отже, у сучасному суспільстві все частіше постають питання етичного характеру щодо прийнятності використання тих чи інших наукових здобутків чи технологічних рішень, які потребують створення відповідного законодавства, здатного забезпечити етичний підхід до науково-технологічного розвитку.

Етичні принципи в сучасному науково-технологічному розвитку дозволяють побудувати етико-правову концепцію науково-технологічного розвитку на основі прогресивної науково-технологічної діяльності на умовах добросовісної конкуренції, що буде високо морально оцінюватися сучасним суспільством. Тобто, суб'єкти науково-технологічної діяльності максимально використовуватимуть свій інтелектуальний, творчий потенціал у створенні морально-ціннісних, гуманістичних об'єктів науково-технологічного розвитку з метою покращення майбутнього життя суспільства.

Варто відмітити, що в національному законодавстві, в першу чергу в Конституції України, відображені етичні принципи науково-технологічного розвитку. Такі принципи прямо впливають зокрема зі ст. 54 Конституції України [12] – громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. В Законі України «Про освіту» (ст. 6 Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності) [13] також визначено окремі етичні принципи, які безперечно мають відношення і до науково-технологічного розвитку: людиноцен-

тризм; академічна доброчесність; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимість до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками.

Відповідно до Закону України «Про освіту» [13] дотримання академічної доброчесності педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками передбачає: посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність; контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; об'єктивне оцінювання результатів навчання.

На підставі вищенаведеного сформуємо етичні принципи науково-технологічного розвитку, які є комплексними та передбачають таку систему:

1) принцип поваги та дотримання прав інтелектуальної власності – передбачає дотримання норм законодавства про інтелектуальну власність, зазначення авторства використаних під час дослідження матеріалів та посилення на джерела інформації, тобто застосування правил наукового цитування;

2) принцип свободи творчості – можливість самостійно обирати напрям науково-технологічної діяльності, проблематику дослідження, на власний розсуд обирати шляхи вирішення технологічних завдань, а також вільно виражати свою позицію стосовно цінності, гуманності чи екологічності певних досліджень і відмовлятися від роботи над ними, якщо це суперечить моральним цінностям науковця;

3) принцип істинності – дослідження мають здійснюватися для досягнення істинності результату, що передбачає застосування критичного аналізу до наукових досліджень, без врахування наукових авторитетів, відповідних заслуг чи статусу дослідника, незалежно від особистої вигоди чи корпоративних інтересів;

4) принцип об'єктивності – тобто неупередженість та незалежність у судженнях, при здійсненні досліджень та інтерпретації їх результатів;

5) принцип наукової чесності означає прив'язаність до професійних цінностей при реалізації науково-технологічної діяльності, що має бути сумлінною та чесною, без фальсифікацій, плагіату, фабрикацій тощо.

Разом з тим, перелік вищенаведених принципів не є вичерпним, оскільки залежно від спрямованості дії, можна виділити ще низку груп принципів: контролю за науково-технологічною діяльністю; захисту результатів науково-технологічного розвитку; стимулювання науково-технологічного розвитку; розвитку міжнародної науково-технологічної співпраці тощо.

Більше того, по кожному галузевому спрямуванню науково-технологічної діяльності існують свої специфічні внутрішньогалузеві принципи. Наприклад, дослідження з використанням експериментальних тварин повинні проводитись із врахуванням норм «Європейської конвенції про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях» [14] та відповідати принципам гуманності, граничного зменшення кількості тварин для експериментів, незадіювання тварини в експерименті, якщо його можна провести іншим способом.

Анотація

У статті проведено науковий пошук та обґрунтування нових теоретико-правових позицій щодо визначення та характеристики принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку в Україні. Запропоновано авторське бачення принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України як комплексної системи ідейних, керівних засад організації, розвитку та модернізації науково-технологічної сфери, що утворюють цілісний, стійкий, стратегічно-спрямований механізм адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України.

Зроблено висновок, що система принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України є багатоскладовою та структурно включає такі блоки: 1) базові принципи; 2) засадничо-функціональні принципи та 3) етичні принципи науково-технологічного розвитку. До групи базових віднесено принципи: верховенства права та законності, демократизму, гуманізму, рівності та відповідальності.

З'ясовано, що засадничо-функціональні принципи формують організаційно-процедурний, ідейний зміст адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку Укра-

В психологічних науках, де експерименти провадяться на людях, відповідно, існують свої специфічні принципи, наприклад добровільності участі, анонімності і т.д.

Висновки. Отже, визначено, що принципи адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України – це комплексна система ідейних, керівних засад організації, розвитку та модернізації науково-технологічної сфери, що утворюють цілісний, стійкий, стратегічно-спрямований механізм адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України.

Система принципів адміністративно-правового забезпечення науково-технологічного розвитку України є багатоскладовою та структурно включає такі блоки: 1) базові принципи: верховенства права та законності; демократизму; гуманізму; рівності; відповідальності; 2) засадничо-функціональні принципи: системної єдності; пріоритетності екологічної безпеки; відкритості, прозорості та доступності процесів науково-технологічного розвитку; наукової обґрунтованості; партнерства; збалансованості та раціонального забезпечення інтересів; оптимальності; соціальної орієнтованості; 3) етичні принципи науково-технологічного розвитку: принцип поваги та дотримання прав інтелектуальної власності; свободи творчості; істинності; об'єктивності; наукової чесності.

їни. Надано змістовну характеристику принципів даної групи, зокрема принципів: системної єдності; пріоритетності екологічної безпеки; відкритості, прозорості та доступності процесів науково-технологічного розвитку; наукової обґрунтованості; партнерства; збалансованості та раціонального забезпечення інтересів; оптимальності; соціальної орієнтованості.

Визначено, що етичні принципи дозволяють побудувати етико-правову концепцію науково-технологічного розвитку на основі прогресивної науково-технологічної діяльності на умовах добросовісної конкуренції, що буде високо морально оцінюватися сучасним суспільством. Охарактеризовано етичні принципи науково-технологічного розвитку, зокрема принципи: поваги та дотримання прав інтелектуальної власності; свободи творчості; істинності; об'єктивності; наукової чесності.

Ключові слова: принципи, адміністративно-правове забезпечення, принципи адміністративно-правового забезпечення, науково-технологічний розвиток, науково-технологічна діяльність.

Kurkova K.M. Principles of administrative and legal support of scientific and technological development in Ukraine

Summary

The article conducts a scientific search and substantiation of new theoretical and legal positions on the definition and characterization of the principles of administrative and legal support of scientific and technological development in Ukraine. The author's vision of the principles of administrative and legal support of scientific and technological development of Ukraine as a complex system of ideological, guiding principles of organization, development and modernization of scientific and technological sphere, forming a holistic, stable, strategically oriented mechanism of administrative and legal support of scientific and technological development of Ukraine.

It is concluded that the system of principles of administrative and legal support of scientific and technological development of Ukraine is multifaceted and structurally includes the following blocks: 1) basic principles; 2) fundamental and functional principles and 3) ethical principles of scientific and technological development. The basic principles include: the rule of law, democracy, humanism, equality and responsibility.

It was found that the basic and functional principles form the organizational and procedural, ideological content of the administrative and legal support of scientific and technological development of Ukraine. A meaningful description of the principles of this group, in particular the principles of: system unity; environmental safety priorities; openness, transparency and accessibility of scientific and technological development processes; scientific validity; partnerships; balance and rational provision of interests; optimality; social orientation.

It is determined that ethical principles allow to build an ethical and legal concept of scientific and technological development on the basis of progressive scientific and technological activities in terms of fair competition, which will be highly valued by modern society. Ethical principles of scientific and technological development are described, in particular the principles: respect and observance of intellectual property rights; freedom of creativity; truth; objectivity; scientific honesty.

Key words: principles, administrative and legal support, principles of administrative and legal support, scientific and technological development, scientific and technological activity.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. *Проблемы теории права*. Курс лекций в двух томах. Т. 1. Свердловск, 1972. 396 с.
2. Ганзицька Т. Теоретико-правовий аналіз поняття принципів права. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2014. Вип. 2. С. 19–24.
3. Колодій А. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
4. Матюхин А. *Нормативные условия осуществления права развитого социализма*: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Юридический факультет. М., 1983. 17 с.
5. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2. С. 8–20.
6. Шемшученко Ю. *Юридична енциклопедія*: В 6 т. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. 672 с.
7. Ожегов С. *Словарь русского языка*: ок. 57 000 слов. 16-е изд., испр. М.: Рус. яз., 1984. 797 с.
8. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 3. Ст. 25.
9. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. ст. 266.
10. Вагина Н. М. Принципы публичного права: дисс. ... кандидата юридических наук : 12.00.01. Самара, 2004. 357 с.
11. Двойнин А. Общие принципы этической регуляции научной деятельности и психолого-педагогические исследования. *Известия института педагогики и психологии образования*. 2017. № 1. С. 82–86.
12. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141.
13. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. ст. 380.
14. Європейська конвенція про захист хребетних тварин, що використовуються для експериментів або в інших наукових цілях від 18 березня 1986 р. *Збірка договорів Ради Європи Парламентське видавництво*. Київ, 2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_137#Text.